

ne 16/6, 19⁰⁰ hod.

Velehrad

Bazilika Nanebevzetí Panny Marie a sv. Cyrila a Metoděje

Pavel Svoboda, Adam Suk

varhany

ve spolupráci

program

Bohuslav Matěj Černohorský (1684–1742)

Toccata C dur

Jan Křtitel Vaňhal (1739–1813)

Fuga C dur

Bedřich Smetana (1824–1884)

Preludium

ze Šesti preludií pro varhany

Giovanni Battista Ferrini (1601–1674)

Ballo di Mantova

Bohuslav Martinů (1890–1959)

Vigilie pro varhany

Miloslav Kabeláč (1908–1979)

Fantasie d moll op. 32, č. 1

Petr Eben (1929–2007)

Moto ostinato
z Nedělní hudby

Chorální fantasie I „Ó, Bože veliký“

Antonín Dvořák (1841–1904)

Preludium a moll

Leoš Janáček (1854–1928)

Ouvertura

Adagio I
ze Dvou skladeb pro varhany

Postludium „Varhany solo“
z Glagolské mše

I když se to nezdá, letošní téma festivalu – hudební metamorfózy jako přizpůsobení původních skladeb či motivů – je v evropské hudební kultuře velmi dobře prokazatelné už od nejstarších dob. Není divu, vždyť šíření hudby vždy probíhalo a dosud probíhá především cestou poslechu a nápodoby, reprodukce slyšeného. A to je otevřená brána k různým úpravám podle momentálních potřeb a schopností konkrétního hudebníka. Kdo si přesně nepamatoval celý původní tvar, mohl si leccos doplnit jako svou improvizaci. Stačí připomenout dobové provozování Mozartových árií na ulicích u lidových muzikantů či vkládání jeho melodií do chrámových skladeb. Šíření velkých symfonických kompozic bylo nerozlučně spjato s jejich úpravami pro salonní či domácí hudební produkce, jak dokládá třeba Smetanova Vltava – měla premiéru v roce 1875 a hned téhož roku vyšel tiskem její klavírní výtah, tedy zjednodušená verze, přístupná i amatérům.

A právě osobnost a tvorba **Bedřicha Smetany** (1824–1884) představuje dobrý příklad takovéto hudební praxe. Měl kořeny v hudební kultuře minulých věků, neboť prošel tradičním hudebním školstvím, sám přebírá hudební motivy a myšlenky z jiných zdrojů a úspěšně je proměňuje podle svých představ. V kontextu dnešního koncertu nás pochopitelně zajímá jeho spojitost s varhanami. Od mládí se nejvíce zabýval hrou na klavír, takže své hudební vzdělání hledal u klavírních pedagogů, zejména u Josefa Proksche. Proto, na rozdíl od jiných českých hudebníků, neprošel pražskou Varhanickou školou a varhany byly na okraji jeho zájmu. Nicméně jeho životní osudy ho stejně přivedly ke kompozici Šesti preludií pro varhany. Proč a kdy se tak stalo, nám napovídá původní titul: „Praeludien für die Orgel zur Wandlung der katholischen Messe bestimmt eigens für Herrn Grafen Leopold Thun componirt 1846“. Takto byl nadepsán Smetanův autograf, který je dnes neznámý. Naštěstí ho v roce 1887 opsal a následně o něm informoval Václav Vladimír Zelený, redaktor pražského hudebního časopisu Dalibor. Rukopis vznikl v době, kdy Smetana byl ve službách u hraběte Thuna na zámku v Nových Benátkách, kde, jak poznamenává Zelený, „byl učitelem hudby jeho dcerušek, mezi roky 1846–48“. Rovněž dobře charakterizuje tyto

jediné Smetanovy varhanní skladby: „Mluvíme jen o drobné památce, která má mnohem více životopisné zajímavosti než významu v uměleckém tvoření Smetanově. Za to jest neočekávané nalezení její živou a milou vzpomínkou na mistrovo mládí.“

Smetanovo jméno se nepřímou vztahuje i k další zajímavé skladbě dnešního koncertu. Snad každý náš posluchač klasické hudby zbystří pozornost, když uslyší první tóny skladby *Ballo di Mantova*, kterou napsal **Giovanni Battista Ferrini** (1601–1674). Vlastně vybral lidovou píseň Il Mantovana a vytvořil z ní nejstarší známou úpravu pro klávesové nástroje. Z jejího názvu je patrné, že píseň vznikla v mantovské provincii v severní Itálii. Textem „Fuggi, fuggi, fuggi da questo cielo“ ji opatřil a v roce 1600 uveřejnil Giuseppino del Biado ve sbírce madrigalů. Toto téma se velmi rychle začalo objevovat v Itálii i za Alpami, neboť je velice jednoduché a přitom zpěvné, vhodné k úpravám a improvizacím. Proto ho nacházíme v mnoha dalších evropských zemích, prvně v lidových písních, později i v klasické hudbě. Mollovou verzi známe z Vlámka (Ik zag Cecilia komen), Rumunska (Carul cu boi), Skotska (My mistress is prettie). Durové varianty existují na Ukrajině (Kučeravá Kateřina), v Německu (Alle meine Entchen) a pochopitelně v Čechách (Kočka leze dírou). V Bretani slyšel lidovou píseň s tímto tématem Camille Saint-Saëns a v roce 1866 ji zpracoval ve své třetí Rapsodii na bretaňské písně op. 7 pro varhany. Teprve pak přichází Bedřich Smetana a toto hudební téma korunuje jeho nejslavnějším zpracováním v symfonické básni Vltava. A pro úplnost – inspiraci tímto tématem najdeme i v izraelské hymně Hatikvah. Jde tak o krásný příklad hudebních metamorfóz jedné hudební myšlenky.

K různému dotváření dochází také v situaci, kdy některé skladby neznáme z původních zdrojů, či když některé části chybějí. Tím se dostáváme k varhannímu dílu **Bohuslava Matěje Černoorského** (1684–1742). Jeho skladby jsou už od minulého století u varhaníků velmi oblíbené. Jenže někteří proto občas přehlížejí možnost, že autorem je někdo jiný. Důvod je jednoduchý: zatím se nepodařilo najít a bez pochybností prokázat, že aspoň jeden dochovaný záznam

je psán Černoohorského rukou. To musel připustit i editor nejnovějšího vydání Černoohorského varhanních skladeb Tomáš Thon hned v první větě své vydavatelské zprávy: „Pramenné podklady skladeb, které se pojí s varhanním dílem B. M. Černoohorského, jsou z hlediska průkaznosti vágní.“ Z toho důvodu někteří muzikologové (Zděněk Culka jako první) zpochybňují Černoohorského autorství u všech varhanních skladeb. Nicméně některé z nich jsou natolik zajímavé a vděčné, že si zaslouží, aby je varhaníci nadále hráli. Jsou přece jen součástí naší varhanní kultury. Specifický problém však nastává v okamžiku, kdy se takový zápis nedochoval v úplnosti. A to je také případ *Toccaty C dur*. Jako první ji vydal tiskem Otto Schmid v roce 1900, aniž uvedl pramen, z něhož vycházel. Závěr této skladby chyběl, a proto Schmid dokonponoval svůj ve stylu, který se charakteru skladby i dobovým možnostem českých, respektive italských varhan vymykal. Proto následující vydavatelé *Toccaty C dur* připojovali různá vlastní či cizí zakončení s různou úspěšností. Na dnešním koncertě zazní závěr této skladby v duchu barokní praxe – pokud něco chybí, je možné improvizovat a dotvářet „na místě“.

Stejný postup je kupodivu vhodný i u některých novodobých skladatelů. Patří k nim **Bohuslav Martinů** (1890–1959). S varhanami se setkával doslova od narození ve věžní místnosti kostela sv. Jakuba v Poličce, kde je měl „pod nohama“. Jenže skoro po celé své skladatelské údobí pro tento nástroj nenapsal žádnou sólovou skladbu – až na samém sklonku života, v roce 1959. Chtěl vytvořit cyklus varhanních skladeb s názvem *Vigilie*. Jak název napovídá, jedná se o dílo rozjímavého charakteru. Těžká nemoc mu v tom zabránila. Dochovala se pouze převážná část jedné *Vigilie* ve volnějším tempu a začátek druhé. Martinů je psal pro varhaníka Bedřicha Janáčka, který žil ve Švédsku a jednu *Vigilii* dokončil podle autorových náčrtků. Opět tak jde o nedokončené dílo, které láká varhaníky k dopracování formou vlastních improvizací.

V dnešní době bývá fuga považována za snad nejpřísnější a nejnáročnější kompoziční formu, kde improvizace nemá své místo. Dříve to tolik neplatilo, zejména u varhaníků – od 17. do 19. století byly nejuznávanější ti hráči, kteří dovedli na místě a bez

not zaimprovizovat celou fugu jen na základě zvoleného tématu. Neplatilo to jen pro vyspělé mistry z protestantských oblastí (v čele s Bachem), ale kupodivu, ve skromnější podobě, i pro varhaníky v českých zemích. Koncem 18. století se toto umění kvůli stylovým změnám rychle vytrácí a narůstá poptávka po jednoduchých fugách pro varhany či jiné klávesové nástroje. Toho využívá původem český skladatel **Jan Křtitel Vaňhal** (1739–1813). V letech 1801 až 1813 ve Vídni vydává pět svazků svých varhanních fug, celkem 26 skladeb. Jejich obliba byla tak velká, že je záhy znovu tisknou ve Vídni, v Offenbachu a v Bonnu další evropští vydavatelé. Například cyklus 12 varhanních fug se dočkal celkem pěti vydání. Jenže se zdá, že pro venkovské varhaníky habsburských zemí byla cena těchto notových tisků stále příliš vysoká, a tak se v Čechách objevují jejich dobové rukopisné kopie, jak jednotlivých skladeb, tak dokonce celých edic. Byly a jsou to skladby vděčné pro posluchače i interprety, jak dokládá *Fuga C dur*, zvolená na program koncertu.

Po roce 1850 do varhanní kultury českých zemí proniká nové myšlení, přicházející z německé protestantské hudby. Zájem o formu fugy se proměňuje a etalonem nejvyšší kvality se stávají zejména Bachovy skladby. Tuto cestu absolvoval mladý **Antonín Dvořák** (1841–1904). Prvně prošel tradiční kantorskou hudební výchovou u Antonína Liehmanna ve Zlonicích a Františka Hanckeho v České Kamenici. Roku 1857 je přijat na pražskou Varhanickou školu, kterou nově vedl její reformátor Josef Krejčí. Dvořákovým učitelem varhan byl Josef Foerster starší. Nadaný žák zvládl dvouleté studium tak dobře, že mohl své výsledky předvést 30. 7. 1859 na závěrečné zkoušce, která byla současně veřejným koncertem. Zahrál mimo jiné Bachovo Preludium a fugu a moll a dvě ze svých školních skladatelských prací způsobem, o kterém pochvalně psal hudební časopis Dalibor. K Dvořákovým raným pracím se tak řadí jeho varhanní Preludia a fugy (B 302) z roku 1859, z nichž zazní třetí *Preludium a moll*. Dvořák se později stal varhaníkem u sv. Vojtěcha v Praze a po celý život hrál na tento nástroj velmi rád, snad všude, kde se naskytla možnost. Přesto pro sólové varhany už nic dalšího nenapsal.

Oproti tomu u nás i v novější době žili hudební skladatelé, kteří se jim věnovali s velkou pozorností. Patřil k nim **Miloslav Kabeláč** (1908–1979). Varhaník Jiří Reinberger ho v roce 1957 inspiroval ke kompozici jeho první skladby pro sólové varhany – *Fantasie d moll op. 32, č. 1* pro připravovanou Mezinárodní varhanní soutěž Pražského jara. Kabeláč s varhanami už předtím kompozičně pracoval ve své 3. symfonii, ale tentokrát se před ním otevřela možnost naplno převést na tento nástroj svůj skladatelský ideál. Sám to vyjádřil slovy: „... moje láska k varhanám touto Fantasií začala, ale neskončila.“ Znalci Kabeláčova díla se shodují, že tato kompozice je spolu s další varhanní Fantazií g moll pro skladatelův styl příznačná. K obecnějším rysům patří dodržení tradiční třídílné formy, proměnlivost zvuku a modernost prostředků. Kabeláč se k varhanám ještě později ve své tvorbě vrátil, avšak to už ho lákaly nové kompoziční možnosti a inspirace.

Příkladem skladatele, který naopak věnoval varhanám soustavnou pozornost na nejvyšší, světově uznávané úrovni, byl **Petr Eben** (1929–2007). Víme, že varhany, které jej na počátku jeho hudebního života v deseti letech zásadně „pokřtily“, jsou třímanuálový nástroj v českokrumlovském kostele sv. Víta. Další, podobně velké varhany pak poznal nejen v Praze, ale třeba i v Chebu; ty jej inspirovaly v jeho skladatelské činnosti. Varhany stejného typu stojí od roku 1964 i na Velehradě, takže se pro ně Ebenova varhanní hudba hodí, i když víme, že jeho nároky na varhany byly vysoké a konkrétní. Jistě stojí za připomenutí, že právě na Velehradě byl Petr Eben oceněn Řádem svatého Cyrila a Metoděje. Na koncertě zazní skladby z jeho raného a středního skladatelského období, což dobře dokresluje „metamorfózy“ tvůrčího vývoje. *Moto ostinato* je třetí částí cyklu Nedělní hudba z roku 1958, často vnímané jako hudební obraz bitevního pole mezi dobrem a zlem. *Chorální fantazie I* „Ó Bože veliký“ je první ze dvou fantazií, které vznikly v roce 1972 pro Mezinárodní soutěž Pražského jara. K této skladbě autora inspiroval chorál z bratrského kancionálu, který v Amsterdamu roku 1659 vydal Jan Amos Komenský. Obě uváděná díla potvrzují Ebenova slova: „Dramatičnost je opravdu hlavní hybnou silou mé hudby.“

○ **Leoši Janáčkoví** (1854–1928) víme, že byl vynikajícím varhaníkem a improvizátorem. O to větší škoda, že pro varhany toho moc nenapsal. Vše nasvědčuje tomu, že jako horlivý stoupenec a obdivovatel Pavla Křížkovského převzal jeho pozdní, už plně ceciliánské názory na varhany. Stejný přístup Janáček poznal i během studií na Varhanické škole v Praze, jak dokládají jeho školní skladatelské práce. K nim patří jeho úplně první skladba pro varhany *Předehra (Ouvertura)* z roku 1875. Na první poslech jde o typický školní výsledek bez hlubšího dopadu. Jenže už zde Janáček nachystal varhaníkům past, kterou zopakoval i později. Nebral v potaz reálné možnosti tehdejších varhan (i mnohých varhaníků) a prudký stupnicový běh hlavního tématu v dvaatřicetinových notách předepsal i v pedálovém partu. V roce 1884 vyšly tiskem Janáčkovy *Dvě skladby pro varhany*, z nichž zazní *Adagio I*. Dokládají skladatelovo hudební myšlení té doby, stále ještě před rozkvětem jeho pozdější invence. Je zajímavé, že zde už Janáček považoval za potřebné uvést poznámky k registraci, plně v duchu cecilianismu. To bylo naposled, kdy vytvořil a publikoval samostatné varhanní skladby. Na varhany nezapomněl, vyžaduje jejich zvuk například v orchestrální rapsodii *Taras Bulba* (1918) či v opeře *Výlety páně Broučkovy* (1918). Nejvýznamnější skladbu pro varhany původně vytvořil s názvem *Varhany solo*. Světové známosti se však dočkala až poté, co ji v roce 1926 zařadil jako sedmou část *Glagolské mše*. Po skladatelově smrti se dočkala méně přesného názvu *Postludium*. Tady už slyšíme vrcholný rozlet Janáčkovy tvůrčí představitivosti, která opět překročila tehdejší technické možnosti, neboť autor několikrát předepisuje tóny v kontraoktávě, tedy mimo klávesový rozsah dobových varhan. Je tak opět na interpretovi, aby si pomohl cestou určitého přízpůsobení a improvizace.

Petr Koukal

Varhaník **Pavel Svoboda** je laureátem soutěží Pražské jaro a Bach-Wettbewerb Leipzig. Hudbě se začal věnovat na Základní umělecké škole v Dobrušce, hru na varhany studoval na Konzervatoři v Pardubicích. Absolvoval Akademii múzických umění v Praze u Jaroslava Tůmy, na které navázal disertační prací v rámci doktorského studia. Vzdělání si rozšířil účastí na mistrovských kurzech a také na Universität der Künste v Berlíně u Leo van Doeselaara.

Koncertoval na mnoha pódii u nás i v mnoha zemích světa včetně USA, Kolumbie, Číny a dalších. Na slavné Silbermannovy varhany v Röthe nedaleko Lipska natočil CD s vrcholnými díly Johanna Sebastiana Bacha. V roce 2011 inicioval vznik Festivalu F. L. Věka v podhůří Orlických hor. Založil také spolek PROVARHANY, který se zaměřuje se na ochranu historických varhan, uspořádal řadu sbírek a benefičních projektů. V roce 2019 byl jmenován ředitelem Komorní filharmonie Pardubice, jako předseda sněmovního podvýboru pro kulturu se věnuje také kulturní politice a působí na Hudební a taneční fakultě AMU v Praze.

Devatenáctiletý varhaník **Adam Suk** je studentem třetího ročníku Konzervatoře Pardubice u Pavla Svobody. Varhanám se ale začal věnovat už na ZUŠ Havlíčkova v Pardubicích. Již v roce 2019 získal 1. cenu na mezinárodní soutěži Northern Ireland International Organ Competition v Armaghu v Severním Irsku, v roce 2021 1. cenu na soutěži Organum Regium v Pardubicích a 2. cenu na Konkursu Muzyki Organowej při Mezinárodním festivalu v polské Rumii. V lednu roku 2022 získal čestné uznání ve finále online soutěže Young Organist, kterou pořádala Moskevská konzervatoř. Na jaře 2023 se stal také laureátem a absolutním vítězem soutěže Pro Bohemia v Ostravě a Varhanní soutěže J. K. Vaňhala v Opočně. V témže roce se také stal vítězem finské „nahrávkové“ soutěže JSFest Competition. Vzdělávání si doplňuje na mnoha interpretačních kurzech pod vedením renomovaných profesorů (J. Tůma, L. Avot, M. Schmeding, Z. Ferjenčíková, Ch. Mantoux, ad.)

Několikrát již také vystoupil na významných českých hudebních festivalech jako Pardubické hudební jaro, Akademie Václava Hudečka, Zlatá Pecka, Mladá Praha, EuroArt, Festival F. L. Věka, Vivat

Varhany, MHF J. C. F. Fišera, Orlicko-kladský varhanní festival nebo na koncertech se souborem Barocco sempre giovane a na Varhanních půlhodinách na Svaté Hoře u Příbrami.

V prosinci 2022 vydal své první album, které nahrál na varhanách v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Brně. Ve stejném měsíci vystoupil spolu s Českým národním symfonickým orchestrem a Symfonickým orchestrem Konzervatoře Pardubice. V dubnu minulého roku vystoupil s Filharmonií Hradec Králové.

